

Bence Erika

Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
erika.bence1967@gmail.com

A LUDAS KÖNYVE MINT KOMPLEX LÉTMETAFORA¹

Ludas könyve (The Book of Ludas) as a Complex Metaphor of Being

Knjiga Ludaša kao kompleksna metafora biti

A Gulyás József (1937–2014) által 2014 áprilisában gondozásra átadott kézirat két, *Ludas könyve I.* és *Ludas könyve II.* résznek elnevezett file-ban érkezett. A hagyatékban a nevezetesen kívül csak még egy elektronikus formában is létező kézirat van (a „zsengék”), s a két file-néven kívül nincs más adatunk, amely arra utalna, hogy a cím második tagját kis kezdőbetűvel írta, s hogy a két kéziratkötetbe rendezett műnek a *Ludas könyve* főcímet adta a szerző.

A kézirat harmadik, *Éjszakai feljegyzések, Ludas, 1999* című fejezetének egyik bejegyzése viszont arról szól, hogy „1952 és ’54 között írt”, azaz „régí” naplóját (a kézirat első fejezetét) rendezgetve rájött, korábban helytelenül nevezte „füzet”-nek, mert „irka”, s hogy át kell javítania. Az „irka”, „füzet”, „könyv” megnevezés csak három olyan viszonylati pont a Gulyás-hagyaték szerzői utalásai között, amelyek segítségünkre lehetnek a szellemi (szövegközi és műfaji vonzatai) és formai (terjedelmi) szempontból is grandiózus opus megértésében. A tanulmány a *Ludas könyve* működtette műfaji diskurzusokat értelmezi.

Kulcsszavak: Ludas könyve, napló(k), önéletrajz, feljegyzések, esszék, mondókák, versek, novellák

A RÁLÁTÁS TÁVLATA

„A minap, ahogy rendezni kezdtem otthon a régi, 1952 és 1954 között írt naplómát, rájöttem, hogy: irka. Igen, irka és nem füzet! Ahogy én akkor írtam. A füzet városias, haladóbb, művelt környezet jelzője, az irka parasztkifejezés volt,

¹ Gulyás József (1937–2014) *Ludas könyve* című művéből a *Létünk* 2014/2-es számában közöltünk részletet. A közlés előkészítésében a szerző teljes mértékben közreműködött, és a folytatás kapcsán is megegyezésre került sor, amit a publikáció utáni „Folytatjuk” megjelenés révén is kifejezésre juttattunk. Erre Gulyás József betegsége és 2014 novemberében bekövetkezett halála miatt nem kerülhetett sor. A jelen közlések a jogörökös engedélyével történnek.

emlékszem, ezért kerültük, s én is kerültem, jó messzire, szökve tőle egy időben, a város felé tekintve. Tehát *irkára* javítani ki a *füzet* szót régi naplómban! Vissza kell adni ezeknek az itteni, itt tanult és itt ma is használt eredeti szép szavaknak a létjogot” (GULYÁS, kézirat, 71).

Az idézetek a *Ludas könyve* harmadik, *Éjszakai feljegyzések, Ludas, 1999* című fejezetéből származnak, ahol az „itteni, itt” térmeghatározás természetszerűleg a könyv- és fejezetcím térbeli argumentumára vonatkozik, ám a topográfiai megjelölésen túl nyelvi hagyományteremtő (=eredeti), értékkijelölő (=szép) és szociális (=parasztkifejezés) tartalmakat is magában foglal, viszonyítási pontként szerepel a narráció különböző változataiban.

Az *Éjszakai feljegyzések* (1)² harmadik, május 25-ére datált bejegyzésében taglalja részletesebben a szerző a feljegyzések keletkezésének térbeli koordinátáit: „Ha valami folytán elveszíteném ezt a kis »levest«, teljesen ki lennék szolgáltatva az »időjárás« változásainak... Ez jutott eszembe most, amikor tea-vacsorámat fogyasztottam, már a harmadikat itt. Hol is? Itt Ludason, a Ludasi-soron, a Sor közepe táján, tehát Belső-Ludason, a Bognár-Szarapka Anti (hozzám hasonló, de jóval fiatalabb öreglegény) házában, ahol két napja lakok szinte ősi, nagyon primitív körülmények közt. Node értem és láttam én már ennél (s ebnél) sokkal rosszabb, nehezebb, nyomorúbb és szomorúbb napokat, de időket is” (58). Nagyon szűkszavúan, de a térségi közelmúlt történéseit ismerő olvasó számára egyértelmű jelzésekkel utal a gyermek- és ifjúkorának helyszínére való – ideiglenes – visszatérés körülményeire:

„Petróleum fénye mellett olvasom *Zarathustrát*. Este 10 óra 8 perc.

Nem szánnám pofon vágni! (Nem tudom kire, mire gondoltam.)

Nem kamelom a NATO-t, mégsem vagyok Milošević-párti. [...]

Hogy értsük, mit akarok mondani: arról van szó, hogy a NATO nem Miloševićet, hanem engem bombáz!” (58).

A fejezet utolsó „feljegyzése” a bombázások miatt újrafelfedezett ifjúkori, az életmű egészében az egyik *legfontosabb*, vagy a legfontosabb jelentésadó tér, Ludas újbóli elhagyását regisztrálja:

„1999. június 5-e, szombat. Megyek.

Itthon vagyok. Nem tudom, mi van velem. Szomorú vagyok. Végtelenül szomorú. És nem tudom, miért.

A NATO elment, de itt vannak, itt maradtak a szomszédok, a szomszédaim. És ez kicsit sem kevés. Talán, gondolom, mindig minden itt kezdődik, itt lent, egészen lent, mélyen, minden baj és bűn...” (88).

² Az *Ajánlás* és a *Végül* című bevezető és zárszó mellett a *Ludas könyve* kilenc fejezetre tagolódik, ebből kettő *Éjszakai feljegyzések – a Ludas, 1999* alcímű mellett a rá következő második, az *Éjszakai feljegyzések* (2) jelölést viseli. Tanulmányunkban mi is az arab számok megkülönböztetéssel élünk.

A kilenc fejezetre tagolt, változatos narratívákat, líriko-epikai beszédmódokat alkotó *Ludas könyve* valamennyi fejezetét áthatják a toponímiai, illetve a műfaji utalások, de sehol sem olyan (ön)reflexív hangsúllyal, mint az idézett fejezetben, ezért az *Éjszakai feljegyzések* (1) ilyen szempontból az opus értelmezői kerete, középpontja: a világra nyíló rálátás „ablaka”. Az *Éjszakai feljegyzések* (2)-vel az „irodalomban létezés” és az „irodalom létformái”-ról szóló elmélkedések csodálatos tárháza: olvasmánynapló, filozófiai eszmefuttatások (pl. Nietzsche-ről és a *Zarathustráról*), társadalom- és irodalomkritika (pl. Huxley *Szép új világáról*), etikai kódex, esztétikai értékelés etc. A sok közül álljon itt példaként az egyik gyöngyszem:

„A Krisztus-történet olyan, mint egy szomorú, drámai, de nagyon gyönyörű, felemelő, meseszerű éposz, az úgynevezett naiv vagy népi, amely írásos rögzítést nyervén s így teljes, inkább a szépség-jóság-igazság elve a domináns. Legenda, melyet a keresztény értelem abszolút ténynek tekint. A szépség, a költői közlési mód és a történet (drámai) szépsége nem mellékes, sőt határozottan állítható, a ténymeggyőző hatás legfontosabb eszközének is lehet tekinteni.

[...]

Az istálló, igen, az istálló, az külön! Minden szép, minden remek, de – mint istállót járt ember mondom – az istálló (motívum) az csodálatos benne. Istállóban születni gyönyörű szép és nagyon nagy, óriási dolog, felemelő, de sajnos, nehéz sorsot jelent, drámaikat. Példa rá a ludasi Bán Sanyi, Kelacska Petyi meg János – aki nem ludasi, de tőlem lehetne az is.

Azt mondják, én is istállóban születtem. El is hiszem. De ez nálam nem jelent semmit. Hogy mért mondom azt, hogy elhiszem? Ház volt az, de olyan, hogy más, büszkébb ember tán még a lovát sem kötötte volna be oda” (93). A sorsszerű kiválasztottságérzet és a belőle fakadó (ízlésformáló) hivatástudat évtizedeken át töretlenül van jelen és működik Gulyás József opusában. 1967-ben jegyzi meg: „Sokszor szégyenlem megmondani, hogy írok, hogy költő vagyok. Írni szégyen, pirulni kell miatta. Mert mi az, hogy író, hogy írni? Mi az? Semmi” (91). Ugyanezt a habitust és értékelvet jeleníti, szólatatja meg 29 évvel később, amikor jubileuma kapcsán mond kritikát – a kultúraalkotó attitűdöt kérve számon rajta – a *Magyar Szó* noszai ünnepségéről: „Egyszer, jut eszembe, volt itt egy régi este... ebben a teremben... Míg versek hangzottak a dobogón, lent némán ült a falu, csend volt, de mintha ezer egér örölné ebben a csendben, zizegett, halkán ropogott a terem, morzsolódott, mint egy egérrágtava avas göré: törögetett a nép. Szép volt, milyen szép, gyönyörű! Mink nem a Lady Shop voltunk, nem a Lady Shop volt akkor itt a Hinga alatt, csak mi, fiatal írók, költők. Mi, fiatal írók és költők, mi voltunk itt, nem a divatbemutató Lady Shop és jubiláló újságok. Mi nem a Lady Shop voltunk. Verseket mondtunk. Utána tánc volt. Magyar Szó és Lady Shop nélkül, tisztán, részegen, merészen, szép fiatalon,

vidám és szomorú írók és költők. Mi nem a Lady Shop voltunk, amely a Magyar Szó oldalán érkezik, egyik a másik oldalán. Nem a divatbemutató Lady Shop voltunk, mi akkor itt a Hinga alatt, mert mi fiatal írók és költők voltunk...” (92).

Versek – 1980 című, az Életjel gondozásában napvilágot látott kötetéért megkapta az 1997-es évi Híd Irodalmi Díjat. Meggyőződését, értékítéleteinek mi-
benlétét azonban nem változtatja, nem csorbítja és nem helyezi hatályon kívül az elismerés. Erről tanúskodik a Híd-díjról 1999 tavaszán papírra vetett megjegyzés: „A Forum helyett a piacra vágyom. Holnap szombat, a Híd-díj átadása lent... Majd akkor megyek én oda, ha a Forumban némileg, csak némileg, mint körmöm alatt a fekete, csak annyira igazságot fognak osztani. Le se köptek, de oda kellett ítélni a díjat, holott tudvalevő – hacsak azóta nem módosították az alapszabályt, nincs kizárva, hogy igen, kitelik tőlük (miattam), de szabálymódosítás nélkül is mindent megtesznek, megtehetnek – holott tudvalevő, hogy az előző év díjasa magától zsúritagnak számít” (65).

A(Z) (NIETZSCHE-)OLVASÓ ESSZÉI

Az *Éjszakai feljegyzések* (1) Nietzschéről és a *Zarathustráról* szóló részeit olvasva az juthat eszünkbe, hogy ha valaha sor kerül Gulyás József életművének monografikus feldolgozására, okvetlenül fel kell kutatni – ha lehet – ezeket a kiadványokat, mert gyaníthatóan fontos adalékokkal szolgálnak filozófiai tájékozódásának, irodalomértésének vizsgálatához és feltérképezéséhez. Ezt írja ugyanis a feljegyzésekben: „Sűrűn aláhúzgálom a szöveget és telefirkálom a margót (még szerencse, hogy a saját könyvem)” (55).

1999. május 24-én, két nappal azután, hogy olvasni kezdte a művet, amelyet „valamiféle »tanító költeménynek«” (57) tart – az Übermensch-elméletről szóló bevezető megjegyzéseket követően –, nyolc pontba foglalt rövid értékelést ír róla, leginkább *A tarantellákról* című fejezet téziseiből kiindulva. Hangvétele sokszor a gúny határait súrolóan ironikus. A *Zarathustráról* szóló bejegyzései (miként majd a Huxley-ről, a Márairól vagy a Petőfiről szóló részek is) (majdnem) szabályos kisesszévé állnak össze egy, az olvasás folyamatát követő, komparatív szempontú, szociokulturális kontextusba helyezett értelmezési eljárás mentén.

Az *Imígyen szóla Zarathustrát* (a teljes címet egyszer írja csak ki: „Imígyen...”-írásmóddal [56]) „óriási”, „zseniális mű”-nek (55) tartja, amelynek ugyanakkor *A tarantellákról* szóló fejezete „kisiklás”. „Ez volna hát az a sokat emlegetett, híres, hírhedt Übermensch? Itt lehull a lepel, és kiderül Nietzsche sokféleképpen értelmezett és magyarázott, de számomra világos, egyértelműen arisztokratikus világnézete. [...] Valószínű, forgattam az eszemet, hogy az örökké felfelé, a magasba, nem mások, dehogyan is mások, hanem önmaga fölé, kicsiny volta fölé törekvő és emelkedni vágyó gondolkodó ember az író filozófiájának az igazi alapja” (56) – mondja róla többek között „vacillálva, apró kéte-

lyek és óriási csodálat közepette” (uo.), majd a nietzschei emberkép társadalmi/világnézeti hovatarozása miatt csalódásának hangot adva: „Arisztokrácia és aljanép. Látom, sajnos, ez Nietzsche vallása az emberről” (uo.). Majd következik a nyolcpontos, rövidebb-hosszabb, (tőle tudjuk!) marginália; [1] a *Zarathustra* tarantellafejezete „nagy, végzetes elkanyarodás”, [2] saját társadalmi korlátait, „a gátat, a magáét, önmagát, neki sem sikerül átugrania”, [3] „noha katolikus-ellenes [...] lényegében a keresztény erkölcs és filozófia alapján áll”, [4] „az erősebb-okosabb jogán alapuló társadalom híve és hirdetője” (56), [5] Nietzsche lételméletében – értelmezése szerint: „csak egy valaminek nincs keresnivalója, az egyenlőségnek és hirdetőinek” (57). Részben az ötödikben is, de a hatodik pont alatt teljes egészében idézetekkel próbálja [6] „az írónak az emberi és társadalmi egyenlőségellenes, tehát voltaképp emberellenes nézetét, felfogását és a gyakran oly kuszált gondolatait [...] illusztrálni”, [7] „a nagy francia forradalmat élesen elítélő kritikája világos, egyértelmű, kétségtelen” (58). A nyolcadik pont kérdéssel kifejezett összegezés: [8] „Egy kérdés: nincs-e ennek a Zarathustra-féle gondolkodásnak a mélyén egy általános pesszimista kiábrándultság a rendezhetetlen vagy rendezhetetlennek látszó élet következtetéseképpen?” (58).

Nietzsche létértelmezését és emberképét annak arisztokratikus korlátai miatt nem tudja elfogadni, s elutasító véleménye alátámasztásául Nagy Lajos *A lázadó ember* (1949) című művéből vett hivatkozásokkal érvel, miként sokszor a *Ludas könyve* lapjain, ha a világ jelenségeinek szociokulturális vetületeire és életmodelljeire terelődik a figyelem. József Attila költészete és világtétele mellett a Nagy Lajos-i világgéppel azonosul legteltesebben: „Megint Nagy Lajosnak *A lázadó ember* című önéletrajzi könyvéből idézek: »Úgy látom, hogy az arisztokratizmus az ember utálatkultusza, de olyan nagy mérvű, hogy betegségnek is beválik.«” (58). Olvasása természetesen kontextusos, szövegek hálózatában nyer érvényt; mind a magyar, mind a világirodalomban keresi és megéli a negatív értelmű vonzatokat, alteregókat. Hamvas Béláról mondja, hogy „egy Keletbe merült ezoterikus, az egyéni megváltást forszírozó Nietzsche-árnyék” (56), a világirodalomban José Ortega Y Gasset ugyanez.

Nietzsche után Huxley *Szép új világ* (1932) című műve következik olvasatai sorában, de a *Zarathustráról* szóló „értekezésével” ellentétben megjegyzései nem állnak össze tömbbé; elszórt formában bukkannak föl más feljegyzések között. Viszont az *Éjszakai feljegyzések* (1) létrejöttének két hete alatt folyamatosan vissza-visszatér rá, míg a Nietzsche-műről való gondolkodását május 24-én írt két és fél kéziratoldalt kitevő kisesszéje megírását követően végérvényesen lezárja. Huxley világát közelinek érzi magához, megszólító erejűnek és a közvetlen jelenre mutatónak. Bejegyzéseiben többször él az invokáció eszközeivel: „Ide jutottunk, Huxley! *Szép új világ!* Közben hullnak a bombák Palicsra.

Oh, Ford! Oh Ford!, kiáltana fel Huxley az Istenhez” (68).

Másutt: „Íme Huxley *Szép új világ*ának egy tipikus, mai reklámszövege: Igyál futballt, lélegezz futballt és igyál Coca-Colát – áll a kétliteres kólásüveg címkéjén, vigyél el az ördög!” (82).

A *Szép új világ*ot a „technikai civilizáció kapitalista csődje”, a „fogyasztói társadalom” (77) kritikájának tartja: „Érdekes, Huxley mintha a mát írná le, az akkori, de valahogy a mindenkori, így a mai mát is. Élményei, tapasztalatai akkoriak és azok végiggondolása ad absurdum véve, egész a végkifejletig. A nyugati civilizáció akkori tendenciáinak végiggondolása tehát Huxley *Szép új világ* c. regénye, szögezem le” (75).

Noha szocializmusértelmezésével („állandóan célozgat rá gúnyolódva” [77]) nem ért egyet, és a regény formai („túlágosan is egy adott pillanathoz kötött” [67]) struktúrájával sem, mégsem tagadja, hogy Huxley-nak „Milyen igaza van!” (77). Más művéből is idéz, pl. a *Szép új világ* alap gondolatát értelmezve a jelölt helyeken, de csak napokkal és hét oldallal később (84. oldal) oldja fel, hogy a szerzőtől korábban *A végzet bábjátékát* (1928) [magyarul *Pont és ellenpont* címen is ismert] olvasta, és hivatkozott rá naplójában Gide *A pénzhamisítók* (1925) című regényével összevetve. Huxley-ra mondja, akiről egy verset is írt, „ő az én íróm inkább” (84). Nyomatásban napvilágot látott versesköteteit és összegyűjtött verseinek 1253 oldalas kéziratkötetét átböngészve a szabadkai Grafoprodukt kiadásában napvilágot látott *Forradalom és nagymise* (2006) című kötetében megjelent, illetve a kézirat negyedik kötetében szereplő *Szép új világ*³ című versére gondolhatunk, amely (mivel részletesebb datációt a kézirat nem tartalmaz) az 1981 és 1989 között keletkezett versek között tarthatunk számon⁴. Íme:

*a buszjegy és a világ
megváltása előtt
vagy legalább: után
ha lesz kedve pénzre
mi koldúsok vagyunk
/ez a mi bajunk*

³ Természetesen a kérdés – mely verséről beszél az *Éjszakai feljegyzésekben* a szerző – pontos megválaszolása további kutatásokat igényel.

⁴ A tanulmány megírásának idején hagyta el a nyomdát Gulyás József *Összegyűjtött verseinek* második kötete. A költői hagyaték második kéziratkötetete a nyomdai munkálatok miatt nem állt rendelkezésemre. A megjelenést követően azonban világossá vált, hogy nemcsak és nem elsősorban a *Szép új világ* című idézett vers reflektál a Huxley-olvasatra, hanem a második kötetben olvasható *Nyúlszáj és aranytoll* című költemény is. Korábban Gulyás József *Csillagok és patkányok* (Forum, 1981) című kötetében jelent meg.

*de nem a mi hibánk/
gondoljon egy nagyot
gondoljon miránk*

(szép új világ)

Gulyás József 1999 májusában, illetve júniusának első napjaiban keletkezett ludasi feljegyzései az Ady Endrére, Nagy Lajosra, József Attilára, Ortegára, Déry Tiborra, Pilinszkyre, Nemes Nagy Ágnesre, Torok Csabára történő szét-szórta utalások mellett még két hosszabb irodalmi kommentárt tartalmaz. Az egyikben Márai Sándor *Füves könyvéről* (1943) szól rendkívül elutasító kritikai hangnemben, a másik Prielle Kornélia *Ismeretségem Petőfivel* (1879) című visszaemlékezése kapcsán Petőfiről – elismeréssel.

Gulyás József (lírai) beszélőjének hangja, mind lírájában, mind lírai prózájában igen éles, ám a *Füves könyv* kritikájához hasonlóan durva hangot csak igen ritkán tapasztalni írói opusában; a *Forradalom és nagymise* több, a politikai/kulturális/irodalmi közélet „aktorai”-t megszólító, jellemző kisebb költeményében, az *Összegyűjtött versek* harmadik kötetének „kritikusaimhoz” címzett *Most és mindig* című hosszúversében, illetve a – még szerkesztés alatt álló – negyedik verseskötetnek a *Forradalom és nagymise* költeményeit is magában foglaló, illetve onnan kihagyott költeményeiben, pl. az *arról miért nem tudok itt ma élni* című versében.

A jelzett Márai-értelmezés elutasító kitételeinek alapja – mint Nietzsche esetében is – világnézeti: az arisztokratikus életformát és világra vetülő perspektívát – „hülyeség határára sodródott elvakult polgári »elméleti« tudatát” (61) –, a *Füves könyvet* mint „arisztokratikus, előkelő polgári katekizmus”-t (uo.) utasítja el. Indulatos, epébe mártott tollal mond véleményt. Leginkább *Az emberi közönységességről* című fejezet, a „tömegek”-ről szóló, arisztotelészi idézetekkel alátámasztott Márai-nézetek háborítják fel: [1.] „Hogy ennyire buta legyen valaki! Egy zsenivé ütött nagyság! Egy fölkennt!” [2.] „Ezt csak hülyéknek kell magyarázni” (62). Ellenérvként József Attila („számomra ez is József Attila, ha nem is a legjava, nekem ez is nagyon fontos” [uo.]) *Tömeg* című költeményét idézi, és a bírált társadalmi formáció szociális értelmét és indíttatásait fejti ki: „Aljanép. Ez az a szegény dolgozó, az állat és az ember közt, az ember határára tartott (ha kell, még fegyverrel is), odakényszerített, ott vergődő élőlény... e mocskos, gyülevész úri banda akaratából.

(Hát ez az a *másik oldal*, ha valaki az előbb nem értette volna)” (63).

FÜZET, IRKA, KÖNYV

Az *Éjszakai feljegyzések* (1) május 28-ára datált bejegyzései között a *Ludas könyve* több fejezetének keletkezéstörténeti és műfaji aspektusára is reflektál; kifejti és magyarázza azt az indikációt, amely ezeket a részeket, szövegeket létrehozta. „A minap, ahogy rendezni kezdtem otthon a régi, 1952 és 1954 között írt naplóm, rájöttem, hogy: irka. Igen, irka és nem füzet! Ahogy én akkor írtam” (71).

Gulyás József tehát hagyományos értelemben vett naplónak tekinti 1952 és 1954 között keletkezett feljegyzéseit; tartalmi szempontból elsősorban egy kamaszfiú (hiszen tizenöt évesen veti papírra az első sorokat) kulturális eszmélkedésének és identitása alakulásának folyamatait ismerhetjük meg – szociális értelemben nagyon erősen befolyásolt tájékozódásának, művészi habitusa érlelődésének forrásokat felfedő történetét. Nem egészen ismeretlen mozzanat, hiszen Gulyás 2014-ben egy kisinterjújában⁵ is kifejtette, hogy először a képzőművészet terén próbálkozott, festő szeretett volna lenni. „[...] 1954-ben azonban eldobtam az ecsetet, és tollat ragadtam” (Zámbó 2015: 22) – mondja, s bár a festészet iránti vonzalma – miként az idézett interjúból az is kiderülhet – sohasem szűnt meg, a naplót már egy új tájékozódás jegyében zárja: „[...] Így aztán minden piacot megnézhetek. Ott volt és ma is ott van az én kincsesbányám. Ott vannak a könyvek...” (33).

A „könyv”, illetve a „füzet” megnyitásának, naplóvá avatásának szertartásos pillanatát más ismert naplóírók is feljegyzik, pl. Csáth Géza: „Vacsora után édesapám ideadta ezt a naplókönyvet, amelybe jelen soraimat írom és rábeszél, hogy ezentúl írjak naplót. Ezzel javul az írásom, és ez igaz is.”⁶ Radnóti Miklós felesége, Gyarmati Fanni (Radnóti Mné. Gy., 2014. 5) ugyancsak ajándékba kapott „könyv”-ről beszél, amikor írni kezdi – mára legendássá vált – naplóját. Gulyás József a „naplókönyv”-vé avatott füzetnek (a külső formának) szociális értelmet ad, amikor negyvenhét év után, 1999-ben rendezni kezdi naplójegyzeteit: „A füzet városias, haladóbb, művelt környezet jelzője, az irka parasztkifejezés volt, emlékszem, ezért kerültek, s én is kerültem, jó messzire, szökve tőle egy időben, a város felé tekintve” (71).

⁵ Zámbó Illés: A tanítóm szerettette meg velem a verset. Interjú Gulyás József költővel. In *Jó Pajtás*, 2014. május 22. 22. Erre az interjúra hivatkozik „egy interjú” címén Farkas Zsuzsa „A legnagyobb szépség az Igaz”. *Gulyás József képgyűjteménye a palicsi könyvtárban és a szabadkai Török-féle alkotóházban – Halálának első évfordulóján emlékezünk jeles költőnkre* című, a *Magyar Szó Kilátó* című. mellékletében közölt cikkében. http://www.magyarso.com/hu/2877/kultura_kepzomuveszet/134880/A-legnagyobb-szepseg-az-igaz-.htm (2016. febr. 11.)

⁶ Csáth Géza: *Egy vidéki gimnazista naplójából*. Csáth Géza novellái. <http://mek.oszk.hu/00600/00634/00634.htm#54> (2016. febr. 11.)

A napló az én-elbeszélés változata, referenciálisan mutat aktuális szerzőjének világára. Ugyanakkor a *Ludas könyve* egésze messzemenően bonyolultabb szövevény; beszélője az időbeli rálátás távlatá révén képes egységbe foglalni a szerteágazó narratív struktúrákat; az emlékezet dokumentatív eljárásait érvényesítő műfajformák és beszédmodok révén (feljegyzés, kommentár, anekdota, rövidtörténet, esszé, napló, önéletrajzi elbeszélés, népköltészeti gyűjtés, karcolat, költészeti formák/lírai műfajok, novellák, breviárium etc.) egy öntörvényű szuverén világot alkotni. Az elmondott történet és a megjelenített világ „távolításának”, de hitelesítésének szándékára is utal, hogy a *Ludas könyve* második fejezetét „vendégszöveg”, Gulyás József gyermekkori barátja, Vlaovics József 1953-tól 1956-ig vezetett naplója alkotja. (Közismert irodalmi példa juthat eszünkbe: az *Iskola a határon* Both Benedekje és Medve Gáborja. Az Ottlik-regény 1959-ben látott napvilágot, öt, illetve három évvel azután, hogy ők ketten lezárták ifjúkori jegyzeteiket. Nem tudjuk viszont, hogy mikor került a két napló egymás mellé a *Ludas könyvében*.) Gulyás a Vlaovics-naplónak feltehetően azokat a részeit másolja be a *Ludas könyvébe*, amelyek saját naplójára reflektálnak, megegyező képet festenek az általa leírtakkal: leginkább filmélményekről, könyvvásárlásokról és -olvasásról, valamint a kora ifjúkori barátságok és szórakozás eseményeiről számolnak be – Gulyás többnyire részletesebb igénnyel, a szépirodalmi formák (rövid novella, anekdota), alakzatok (pillanatkép, metafora) stílusa felé közeledve, legtöbbször mégis mindketten a rövid bejegyzés, a krónika eseményláncolata mentén haladva. 1953. november 29-én, Urbán Jánosnál tett látogatásukról mindketten beszámolnak.

Gulyás József: „November 29-én bementünk Jószóval Szabadkára. Urbán János hívott meg bennünket. A múltkor erre járt felénk, és meglátta Jószó festett munkáit. Barátom elmondta neki, hogy én is festegetek. Akkor szólt, hogy keressük fel, majd elvezet minket egy festőhöz.

Elmentünk Urbán lakására. Örömmel fogadott bennünket. Beszélgetés közben adott egy-egy saját verseit tartalmazó kis könyvet. Utána pálinkával kínált. Elfogadtuk. Aztán a festőhöz mentünk. A neve: Petrik. Képeinket megnézve, csak annyit mondott, ha ráérünk, néha menjünk el hozzá, és vigyünk új képeket. Megígértük neki.

Utána moziba mentünk. Francia filmet néztünk, a címe: *Hulot úr nyaral*. Harminc dinárom bánta” (23).

Vlaovics József: „November 29., vasárnap. Szabadkán meglátogattunk egy újságíró (költő és író még), Urbán Jánost, meg egy festőt, Petriket. Urbán néptárustól kaptunk két könyvet emlékébe. Egyiknek címe *Életjel*, a másiké meg *Kalászkok*. A könyvek nagyobb részben az ő verseit tartalmazzák.

A látogatás után néztünk egy francia filmet, címe *Hulot úr nyaral*. Éjfélkor értünk haza” (39–40).

SZOCIOGRÁFIA ÉS NÉPKÖLTÉSZET

„Vissza kell adni ezeknek az itteni, itt tanult és itt ma is használt eredeti szép szavaknak a létjogot” – írja le Gulyás József azt a nyelvhasználati attitűdöt 1999-ben, amely a mai nyelvészeti/nyelhasználati kutatások egyik legfontosabb tételévé vált (RAJSLI 2014, KOVÁCS RÁCZ 2011). Gulyás a nyelvváltás jeleniségének kulturális antropológiai jelentőséget tulajdonít. A magyarázatot – fontossága ellenére, mintegy mellékesen – zárójelben fűzi korábbi megjegyzéséhez: „Szöktünk, menekültünk innen, ebből a világból, húzódtunk el a tisztességes, nehéz élettől, munkától, a kétkezi s talán az egyetlen tiszta, tisztességes munkától; szavainkat is kicseréltük, igyekeztünk elfelejteni azokat, felváltani városi, a városban használt, előkelőbbnek hitt szavakkal. Aztán elhagytuk a falut és lassan kezdtük felejteni, próbáltuk elfelejteni, levetközni, lerázni magunkról, kiradírozni magunkból, az emlékeink közül... Most jönnénk vissza, de késő. Ezért [vagy miért?] sokszor magányosak és nagyon szomorúak vagyunk, és elveszettnek érezzük magunkat” (71).

A fentiekben leírt magatartás a *Ludas könyve* létrejöttének, koncepciójának, konstrukciójának, műfajainak és tartalmainak legfontosabb teremtő elve. Ezt kötete ajánlásában egyértelműen kinyilvánítja: „Írtam szeretett falumnak és falumért, az ott élt emberekért, az ott élő embereknek, emberekért és annak, mindenkinek, aki nem sajnálja a drága időt és fáradságot, és kezébe veszi majd ezt a könyvet, és írtam Engi, Jancsó János, a ludasi Veres Péter emlékére” (*Ajánlás. A szerző aláírásával*). E magatartás jegyében formálja – ifjúkorában nyilván spontánul, hiszen orientációja épp ellenkező irányú; az urbánus felé való távolodás gondolata hajtja – szövegvilágait, a naplók, versek, novellák világát, hogy a nyolcvanas évek táján, hozzávetőlegesen akkor, amikor *Negyvenegy* című poémáját, illetve *Összegyűjtött versei* harmadik kéziratkötetének anyagát írja, tudatos vállalássá nemesüljön. Ennek jegyében gyűjti össze a ludasi mondókákat a következő ajánlással: „Itteni, itteninek ítélt, annak gondolt, hitt, idevalósinak képzelt, legfeljebb a környéken keletkezett s leginkább gyerekek által, általunk használt versikék, csattanós mondókák és gondolatok” (Számozatlan, ún. szennycímlapon [108]). A negyvenoldalas gyűjtés mind a folklór, mind a szociolingvisztikai kutatások érdeklődésére számot tarthat, miként *Ludasi sor 1* címen megírt önéletrajzi regénye (?) a szociográfiai tájékozódások figyelmére.

Nem véletlen, sőt nagyon hangsúlyos a – 110 kéziratoldalt kitevő alkotás – műfaji behatárolását követő kérdőjel, hiszen az én-elbeszélés formáinak, illetve az emlékezeti prózának, az önéletrajznak, a családragénynek és a szociográfiának bonyolult szövedékét alkotja, amit a lábjegyzetben közölt bejegyzések, magyarázatok, kommentárok, gyűjtött anyag nagy terjedelme, illetve a rajzok, képek szövegtörzsbe emelt sorozata teljesít komplex, szuverén világgá.

A *Ludas könyve* egészének – amelynek a *Ludasi sor 1* csak az egyik fejezete – perspektívájából nézve, még bonyolultabb műfaji diskurzussal állunk szemben. A fiataalkori naplók (Gulyás József és Vlaovics József), a kétrészes *Éjszakai feljegyzések* mellett „a könyv” tartalmazza *Mondókák* című népköltészeti gyűjtését és feljegyzéseit, *Egy rajzom alá* című – műfajtypusát tekintve behatárolhatatlan – hosszabb elbeszélését, visszaemlékezését, amely *Cvíjó sor* című eredeti rajzát értelmezi. A *Ludasi sor 1* című regény (?) mellett a kötet magában foglalja Ludason keletkezett, illetve Ludast tematizáló verseit, novelláit és elbeszéléseit, valamint 173 fényképet mellékletként, húsz, a szövegekhez kapcsolt rajzot, illetve festményt: tizenkét saját, eredeti alkotását, öt képzőművészeti munkát Vlaovics Józseftől, illetve két pasztellképet, amelyek képzőművészettanára, Macskovics Mária művésznő alkotásai. Mindemellett ún. „szövegközi” rajzokat, amelyek N. Petković szerb képzőművész munkái; mindez szabályos ajánlás és epilógus (illetve a regény előtti prológus) keretében.

A KÖNYV MINT METAFORA

Felületesség lenne Gulyás József *Ludas könyve* című művét naplónak, mi több, „naplófeljegyzések”⁷-nek nevezni. Mert nem csak az. És nem elsősorban az. Aki naplónak mondja, felületesen tekintett bele ebbe a világba; hamis metonímiát (szinekdochét) állított fel. A napló ugyanis csak rész az egészhez viszonyítva. És nem tükröződik benne az egész. Hogy ennél sokkal bonyolultabb szövevényről van szó, nagyon jól mutatja a kötet oldalszámozása, megszerkesztettsége, belső logikája, a szövegek, képek, jegyzetek, utalások, műfaji instrukciók, ajánlások egymásra épülése, együttes jelentésadása mindarról, amit Gulyás *Végül* című zárszavában fogalmaz meg: „Ez volt egy világ, Ludas egy világa, világi sorában, egy életnyi idő tán a lélek és korok közt, egyféle, egyoldalú, mert szubjektív idő...” (361). Tehát a metonimikus kép helyett helyesebbnek tűnik a metaforikus utalás. A *Ludas könyve* „világműfaj”: „életre komponált” könyv, ahol az írás és olvasás létforma, a könyv világmagyarázat, komplex létmetafora.

IRODALOM

- BENCE Erika 2014. A „körbezárt menekülő” költészetének első évtizede. = *Gulyás József összegyűjtött versei I.* Szerk. Bence Erika. Életjel, Szabadka, 194–199.
- BENCE Erika 2014. „Hosszú olvasás”. Gulyás József költészete: 1966–1972. = *Gulyás József összegyűjtött versei II.* Szerk. Bence Erika. Életjel, Szabadka, 270–281.

⁷ Vö. 5., Farkas i. m. Rajsli Ilona is naplónak nevezi a *Ludas könyvét* hivatkozott, a hivatkozás idején még kéziratos tanulmányában, de már az első bekezdésben rámutat arra, hogy „heterogén műfajú” naplóról van szó (RAJSLI 2016).

- GULYÁS József é. n. *Összegyűjtött versek I–IV*. Kézirat.
 GULYÁS József 2014. *Összegyűjtött versei I*. Életjel, Szabadka
 GULYÁS József 2015. *Összegyűjtött versei II*. Életjel, Szabadka
 KOVÁCS RÁCZ Eleonóra 2011. *Nyelvi attitűdök a vajdasági magyarság körében*. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék
 Radnóti Miklósné Gyarmati *Fanni naplója 1935–1946, I–II*. 2014. Sajtó alá rendezte: Ferencz Győző, Nagy Zselyke. A jegyzeteket és az utószót írta: Ferencz Győző. Jaffa Kiadó, Budapest
 RAJSLI Ilona 2014. A kódváltás funkciói a vajdasági magyarok kommunikációjában. = *Hungarológiai Közlemények*, 2. 1–15.
 RAJSLI Ilona 2015. Fények és árnyak Gulyás József ludasi világában. = *Fény*. konTEXTUS Könyvek 10. Szerk. Csányi Erzsébet. Bölcsészettudományi Kar, Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 119–133.
 RAJSLI Ilona 2016. *Az otthon nyelve Gulyás József ludasi naplójában*. Kézirat.

Ludas könyve (The Book of Ludas) as a Complex Metaphor of Being

The manuscript that József Gulyás (1937–2014) handed in for editing in April 2014 arrived in two separate files entitled *Ludas könyve I* and *Ludas könyve II*. In his heritage, apart from these, there is only one manuscript in electronic form (“the fresh ones”), and besides the names of the two files there is no other information to confirm that the second word of the title was written beginning with a small letter, or that the work organized in these two volumes was given the title *Ludas könyve*.

In the third chapter of the book, *Éjszakai feljegyzések, Ludas, 1999*, (*Night-time Notes, Ludas, 1999*), however, one of the notes says that “sorting out [his] old diary written between 1952 and 1954” that he wrongly called it ‘notebook’ since it is a ‘scrap book’, so he should correct it. The terms ‘notebook’, ‘scrap book’ and ‘book’ serve only as Gulyás references in his heritage which can aid us in the attempt to comprehend this grand oeuvre from an intellectual (relating to context and genre) aspect and that related to form (length).

The paper analyzes the genre discourses run in *Ludas könyve*.

Key words: Ludas könyve, diary/diaries, autobiography, notes, essays, children’s rhymes, poems, short stories

Knjiga Ludaša kao kompleksna metafora biti

Rukopis predat 2014. na uređivanje sa strane Jožefa Gujaša (1937–2014.) stigao je u dva fajla naslovljena kao Knjiga Ludaša I i Knjiga Ludaša II. U ostavštini osim imenovanih nalazi se još samo jedan rukopis (rani „izdanci”) koji postoji i u elektronskoj formi, a osim dva naziva fajla ne posedujemo druge podatke koji bi ukazivali na to da je u originalnom naslovu (*Ludas könyve*) drugi član (čije je značenje ‘knjiga’) napisan malim početnim slovom, te da je delu složenom u dva rukopisna toma autor dao glavni naslov Knjiga Ludaša.

Međutim, jedna beleška iz trećeg poglavlja rukopisa sa naslovom Noćni zapisi, Ludaš, 1999. govori o tome kako je autor u toku pregledavanja svog „starog” dnevnika

(tj. prvog poglavlja rukopisa) „pisanog između 1952. i 1954.” došao do zaključka da ga je pre greškom nazivao „sveskom”, pošto je u stvari „pisanka”, te da ga treba prepraviti. Nazivi „pisanka”, „sveska”, „knjiga” su samo tri relativne tačke među autorskim beleškama Gujaševe ostavštine, koje mogu da nam pomognu u razumevanju ovog opusa grandioznog i sa aspekta idejne građe (intertekstualnih i žanrovskih konotacija), kao i sa aspekta forme (volumena).

Studija vrši interpretaciju žanrovskih diskursa koji deluju u okviru Knjige Ludaša.

Ključne reči: Knjiga Ludaša, dnevnik (dnevnici), autobiografija, beleške, eseji, pesmice brojanice, pesme, novele

Beérkezés időpontja: 2016. február 13.

Közlésre elfogadva: 2016. február 20.

